

گزارشی از چگونگی طراحی و اجرای خط تحریری آموزان در کتاب‌های درسی دوره دبستان

«العلم فی الصغر كالنقش فی الحجر»

علی (ع)

خط مخصوص آموزش را می‌توان به دو دوره تقسیم کرد :

۱- قبل از حروف چینی و ماشین چاپ

۲- پس از حروف چینی و استفاده از ماشین چاپ

قبل از حروف چینی و ماشین چاپ : این دوره را می‌توان به چند بخش و خطوط مختلف تقسیم کرد و از دید آموزش مورد بررسی قرار داد؛ که در اینجا به آن نمی‌پردازیم. در این قسمت به دوره اخیر می‌توان اشاره داشت؛ جایی که خط به صورت دست نویس، مبتنی بر نستعلیق آموزش داده می‌شد. در این دوره کتاب‌های مورد نظر برای آموزش احتمالاً به صورت دست نوشته، تکثیر می‌شده و چند نفر از یک کتاب استفاده می‌کرده‌اند. خوشنویسان معتقد هستند که در آن دوره، مردم خوش خط‌تر بوده‌اند اما به سرعت و یادگیری در آموزش هیچ اشاره‌ای نمی‌کنند و این مهم را نباید از نظر دور داشت که تعداد کاراکترهای مورد استفاده به مراتب بیش از آن چیزی بوده که در حال حاضر عامه با آن آشنایی دارند. به عنوان مثال ما برای حرف «ب» چهار شکل را می‌شناسیم : (ب ب ب ب). اما در آن دوره با توجه به حرف بعد از آن مشخص می‌شده که حرف به چه شکلی باید نوشته شود : مثل بم ، بج ، بو ، بر ، بیم ، بی و... و طبیعتاً در این حالت بیش از چهار حالت می‌توان برای «ب» شناسایی کرد.

پس از حروف چینی و ماشین چاپ : پس از اختراع ماشین چاپ و رواج یافتن آن در ایران که از دوران مشروطیت آغاز شده بود و رشد جمعیت، نیاز به سرعت در امر اطلاع رسانی و استفاده از فناوری جدید بیش از پیش احساس شد و آموزش نیز جدا از این امر نبود، پس استفاده از ماشین چاپ برای چاپ کتاب درسی مورد نظر و به تبع آن استفاده از حروف چینی لازم آمد.

ملاک و محور چاپ، همچنان دست نوشته‌ها بود؛ اما به تدریج الفبای چاپی جایگزین دست نوشته‌ها شد، با این توضیح که شکل حروف چاپی را از خط نسخ - البته با دخل و تصرف‌هایی - اقتباس می‌کردند نه از خط نستعلیق، زیرا برای ساختن حروف سری و نیز چیدن آن به صورت افقی، الفبای

خط نسخ در عمل، مناسب تر بود. برای مثال کلمه «حجج» با سه حرف «ح» «ج» «ج» به سادگی در کنار هم چیده می شود ولی این چینش در خط نستعلیق با دشواری همراه بود؛ زیرا شکل حجج به دلیل ترکیب عمودی آن جدایی ناپذیر بوده، اشکال فنی و عملی پیدا می کرد.

پس خط‌های شبه نسخ چون روی خط کرسی قرار می گرفتند، بهترین گزینه برای حروفچینی بودند. دوره‌ای با خط جدید یا فونت‌های جدید آغاز شد که از آن جمله می توان به خط آموزشی کلاس اول اشاره کرد.

می دانیم روش تدریس الفبا و همچنین انتخاب خطی که در کلاس اول ابتدایی، الفبا را با آن یاد می دهند (قبل از سال ۱۳۸۰) نتیجه زحمات و نظرات دو استاد فقید، مرحوم دکتر محمدباقر هوشیار شیرازی و مرحوم جبار باغچه بان است. این خط شباهت زیادی به نسخ دارد و به همین جهت آن را شبه نسخ می نامند. با توجه به این که در نسخ، هریک از حروف در اتصال‌ها، شکل‌های گوناگونی دارد، مثلاً حرف «ب» در خط نسخ چایی چهار حالت دارد «ب، ب، ب، ب» و بسته به این که تنها نوشته شود یا به حرف قبل یا بعد خود بچسبد، از یکی از شکل‌های فوق استفاده می شود. مؤلفان کتاب اول ابتدایی برای راحتی و سادگی، تنها دو شکل از شکل‌های بالا را برای نوشتن کلمات مختلف مورد استفاده قرار داده اند (ب ب). لذا خطی که قسمتی از کتاب اول را با آن نوشته اند نسخ کامل نیست، شبیه نسخ است به عبارت دیگر از کمترین شکل حروف استفاده شده است.

این خط با ساختاری بسیار ساده، متشکل از ترکیب چند خط که عمدتاً شیوه عربی در آن مشهود بود توسط اساتید آن دوره به کار گرفته شد. از فواید این خط ساختار ساده آن، جهت آموزش واز اشکالات آن می توان به زاویه دار و ناهمگون بودن حروف اشاره کرد که بعضی‌ها این امر را سرآغاز بدخطی می دانند و معتقد هستند چیزی که باعث می شود حروف فارسی زیباتر به نظر برسند وجود انحنا در آن است. در قسمت زیر نمونه‌ای از خط مورد نظر مشاهده می شود.

خدا

به مادرم گفتم: «آخر این خدا کیست

که هم درخانه‌ی ما هست و هم نیست؟

توگفتی مهربانتر از خدا نیست

دمی از بندگان خود جدا نیست

چراهرگز نمی آید به خوابم؟

چرا هرگز نمی گوید جوابم؟

نیاز صبغاهت را شنیدم
تو را دیدم، خدایت را ندیدم»

...
...

همانگونه که اشاره شد حروف در این فونت برای ساده شدن فقط دوشکل یا یک شکل بیشتر ندارند :

مثل : «ب ، ب» ، «ج ، ج» یا «د» و ...

ولی در خط نسخ ماشینی، حروف چهارشکل دارند «ب ، ب ، ب ، ب» یا «ج ، ج ، ج ، ج» که شاید یکی از دلایل نازیبا شدن خط همین شکل‌های مختلف حروف باشد .

درحقیقت، خط نسخ به کارگرفته شده در این فونت، به علت نداشتن مسیرهای دایره‌ای وانحنا در مفردات و کلمات، صرفاً یادگیری در خواندن و نوشتن را ساده می‌کند و این امر موجب می‌شود که فرایند آموزش از کارآیی بیشتری در نزد معلمان برخوردار گردد. با جا افتادن حروف و کلمات به شکل نسخ با شکل حروف محدود در ذهن کودک، رسم الخطی غالب می‌شود که به علت نداشتن ویژگی «انحنا» فاقد ارزش هنری است .

البته در ادامه و در کلاس‌های بالاتر از فونت «بدر» و «زر» نیز استفاده شده که شاید یکی از دلایل استفاده از آن علاوه بر ماشینی بودن، خوانا بودن این فونت‌ها بوده باشد. این فونت‌ها با توجه به ساختار آن که حالتی از نسخ بوده، برای راحت خواندن مناسب است؛ منتهی به زیبا نوشتن کمکی نکرده، ولی در جهت خوانا نوشتن شاید مؤثر بوده است. البته ویژگی بعضی از این فونت‌ها داشتن حروف ترکیبی در آنهاست که آن را به حالت دستنویس نزدیک می‌کند. مثل : علی، بیم، نجات، بحر و ..
یا می‌توان به نمونه زیر اشاره کرد :

خدا

به مادرم گفتم: «آخر این خدا کیست
که هم درخانه‌ی ماهست وهم نیست؟
توگفتی مهربانتر از خدا نیست
دمی از بندگان خود جدا نیست
چرا هرگز نمی‌آید به خواجم؟
چرا هرگز نمی‌گوید جواجم؟»

نماز صبحگاهت را شنیدم تورا دیدم، خدایت را ندیدم.»

پس از ورود کامپیوتر به عرصه نشر و چاپ ماجرا شکل دیگری گرفت. سرعت در تهیه کتاب بالا رفت و فونت‌های مورد نیاز در اختیار همگان قرار گرفت. کامپیوتر و نرم‌افزارهای موجود در آن، ابزار طراحی فونت را در اختیار کاربر قرار دادند و این وسوسه را ایجاد کردند که فونت‌های موجود را کمی در جهت آموزش تغییر شکل داده و تصحیح کنند. با توسعه علوم کامپیوتر و رشد نرم‌افزارهای حروفچینی و صفحه‌آرایی، این امکان به تدریج فراهم شد تا بتوان از تعدد شکل حروف، آن هم به صورت حروف انتخابی در تایپ متن استفاده کرد. در این مقطع محل قرار گرفتن اعراب نیز در کتاب قرآنی، دینی و عربی تصحیح شد.

در جهت بالا بردن کیفیت خط آموزشی، ابتدای سال ۱۳۸۰ به دعوت گروه ادبیات، طرح فونت کامپیوتری بر مبنای دست خط تحریری و اجرای آن عنوان شد و گروه ادبیات با توجه به اینکه مطالب دائماً در حال تغییر می‌باشد، خواستار این بود که فونت قابل اجرا در کامپیوتر باشد تا به راحتی بتوان مطالب را ویرایش و تصحیح کرد و در غیر این صورت می‌بایست با اجرای فردی این کار انجام می‌شد، که مشکل بکنواخت نبودن خط در مقاطع و حالات مختلف و ویرایش و تصحیح آن قابل تأمل بود و از همه مهم‌تر این که ممکن بود شخص مورد نظر همیشه در دسترس نباشد و دیگر اینکه می‌بایست خط فرد مورد نظر پس از تهیه، اسکن شده و در قالب تصویر روی لی‌آوت کتاب بازسازی شود.

در تاریخ ۱۳۸۰/۲/۲۹ به پیشنهاد گروه زبان و ادبیات فارسی طی حکمی از سوی مدیر کل دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی، شورای خط شکل گرفت تا ضمن تبادل نظر با سایر اعضا نسبت به تعیین خط مشی اساسی مسأله خط کتاب‌های درسی در دوره ابتدایی به نتیجه‌پسندیده و قابل دفاع دست پیدا کند. پس از این با طرح محدودیت‌های ابزاری و زمان با مشاوره سایر اعضا روی نوعی خط که تقریباً شامل ۲۲۰ حرف می‌شد توافق حاصل گردید. این خط که «آموزان» نامیده شد برای سیستم «آپل» و برنامه کامپیوتری «بیج‌میکر» طراحی گردید و همان سال در کتاب درسی اول ابتدایی به طور آزمایشی استفاده شد و در سال بعد پس از تصحیح، در کتاب درسی اول و دوم ابتدایی استفاده گردید. از ویژگی‌های این خط، دستنویس و ساده بودن آن بود. در این خط برخلاف خط قبلی که دارای زاویه در اکثر حروف بود از انحنا استفاده شد که به اعتقاد بسیاری این امر به زیبا نوشتن کمک می‌کند. این کار از آن جایی که با محدودیت‌هایی انجام شد، دارای اشکالات فراوانی نیز بود از جمله می‌توان به بکدست

نبودن حروف اشاره کرد. در این قسمت نمونه‌ای از فونت آموزان که در آن سال در کتاب درسی سال اول و دوم استفاده شد، آورده شده است :

خدا
به مادرم گفتم: «آخر این خدا کیست
که هم در خانه‌ی ما هست و هم نیست؟
تو گفتی مهربانتر از خدا نیست
دمی از بندگان خود جدا نیست
چرا هرگز نمی‌آید به خوابم؟
چرا هرگز نمی‌گوید جوابم؟
نماز صبحگاهت را شنیدم
تو را دیدم، خدایت را ندیدم،

...

...

البته بعدها این فونت تصحیح گردید و تعداد حروف آن نیز افزایش یافت. حروف ترکیبی برای آن تعریف شده و در سال دوم نیز مورد استفاده قرار گرفت، مطابق نمونه زیر :

خدا
به مادرم گفتم: «آخر این خدا کیست
که هم در خانه‌ی ما هست و هم نیست؟
تو گفتی مهربانتر از خدا نیست
دمی از بندگان خود جدا نیست
چرا هرگز نمی‌آید به خوابم؟
چرا هرگز نمی‌گوید جوابم؟
نماز صبحگاهت را شنیدم
تو را دیدم، خدایت را ندیدم.»

پس از این، چون خط کتاب درسی سال سوم به بعد نیز مطرح بود به پیشنهاد گروه ادبیات فارسی در تاریخ ۱۶/۶/۸۱ تدارک فونت جدیدی با نام «تحریری آموزان» دیده شد. در اینجا سعی شد محدودیت ابزاری که در فونت قبل وجود داشت از بین برود؛ به طوری که خط مورد نظر در سیستم اپل و ویندوز قابل استفاده شود. برای این فونت ابتدا ۱۴۰۰ کاراکتر در نظر گرفته شد. که پس از چند ماه در همان سال قابل استفاده شد و در کتاب سوم ابتدایی سال ۸۲ به طور آزمایشی از آن مورد استفاده قرار گرفت.

اواخر سال ۱۳۸۲ به پیشنهاد گروه ادبیات فارسی و موافقت دفتر چاپ و توزیع کتاب‌های درسی این فونت ارتقا داده شد و تعداد کاراکترهای آن به حدود ۲۰۰۰ عدد افزایش یافت. ارتقا این فونت تا اواخر سال ۱۳۸۶ ادامه پیدا کرد و حروف ترکیبی تعریف شده در آن شامل بیش از ۴۰۰۰ شکل است که در کتاب درسی سوم، چهارم و پنجم ابتدایی استفاده می‌شود. نمونه‌ای از این فونت در قسمت ذیل آمده است.

خدا

به مادرم گفتم: «آخر این خدا کیست
که هم درخانه‌ی ماهست و هم نیست؟
تو گفتی مهربانتر از خدا نیست
دمی از بندگان خود جدا نیست
چرا هرگز نمی‌آید به خوابم؟
چرا هرگز نمی‌گوید جوابم؟
نماز صبحگاهت را شنیدم
تو را دیدم، خدایت را ندیدم.»

...

...

اواخر سال ۱۳۸۷ به پیشنهاد گروه زبان و ادبیات فارسی و پشتیبانی ریاست سازمان پژوهش

و برنامه‌ریزی و موافقت دفتر چاپ و توزیع کتاب‌های درسی، لزوم بازنگری مجدد در شکل حروف و قانونمند کردن رفتار حروف در قالب کلمه‌ها احساس گردید و قرار بر این شد فونتی بر مبنای فونت‌های قبلی تولید گردد که بتوان از آن در کتاب‌های کلاس اول تا آخر دوره ابتدایی استفاده کرد. با در نظر گرفتن این مشخصه که شکل حروف آن ثابت بماند. همچنین حتی الامکان از قواعد خوشنویسی استفاده شود (این خط به علت یکنواخت بودن ضخامت در مقایسه با خط نستعلیق از سادگی بیشتری برخوردار است، ولی قواعد خوشنویسی را بدون پیچیدگی، حتی الامکان رعایت کرده مگر جایی که کفه ترازو به نفع آموزش، سنگین‌تر شده باشد). تولید این فونت تا ابتدای سال ۱۳۹۰ به طول انجامید و بلافاصله در کتاب اول دبستان از آن استفاده گردید. در این قسمت نمونه این فونت که «آموزان تحریری» نام دارد مشاهده می‌شود :

خدا
به مادرم گفتم: «آخر این خدا کیست
که هم در خانه ما هست و هم نیست؟
تو گفتی مهربانتر از خدا نیست
دی از بندگان خود جدا نیست
چرا هرگز نمی‌آید به خواب؟
چرا هرگز نمی‌گوید جوابم؟
ناز صبحگاهت را شنیدم
تورا دیدم، خدایت را ندیدم.»
به من آهسته مادر گفت: «فرزند!
خدا را در دل خود جوی یک چند
خدا در رنگ و بوی گل نهان است
بهار و باغ و گل از او نشان است
خدا در پاکی و نیکی است، فرزند
بود در روشنائی‌ها خداوند.

پروین دولت‌آبادی

در ادامه به مشخصه‌های این فونت اشاره می‌شود، تا راحت‌تر بتوان آن را درک کرد و آموزش داد :

۱- از آنجا که حروف کمی شیب‌دار است پس اتصال‌ها لزوماً روی خط کرسی قرار نمی‌گیرند مانند : **تصمیم یا گنجشک**، پس آموزش مبتنی بر نوع اتصال فونت کلاس اول قدیم، در مورد فونت جدید صادق نمی‌باشد و حروف کلمات از هر جایی که شروع شوند در انتها به خط کرسی ختم می‌شوند.

۲- در هر کلمه نوع اتصال بین حروف وابسته به حرف بعدی می‌باشد. یعنی هر حرف نوع شکل و اتصال قبل از خود را تعیین می‌کند.

۳- با توجه به اینکه الفبای فارسی یکی از پرنقطه‌ترین الفباها در زبان‌های جهان است و حتی از الفبای عربی که خود برگرفته از آن است پرنقطه‌تر است. (زیرا از چهار حرف خاص فارسی (پ- ژ- چ- گ) سه حرف آن سه نقطه‌ای است.) در این فونت محل اعراب و نقاط قابل تعریف و تغییر می‌باشد.

۴- در این فونت چند نکته می‌بایست مورد توجه قرار گیرد :

- طرز نوشتن «د»، «ذ»، «و» وقتی که به حرف قبل می‌چسبند : « **بد یز** »
- بر نوشتن حروف توخالی «ف، ق» وقتی در اول کلمه می‌آید. این حروف اگر در اتصال وسط کلمه قرار گیرند توخالی نوشته می‌شوند. و حرف «ف» اگر در اتصال آخر کلمه واقع شود توخالی ولی حرف ق بر نوشته می‌شود.

ف ق نقر فقر کف حق

- بر نوشتن حرف «و» در اول و آخر کلمات؛ مانند : **و بو**
- حرف میم در حالت اتصال همیشه توپر نوشته می‌شود. مانند : **بم نما**
- ۵- در این فونت حروف را با توجه به شکل آنها می‌توانیم به صورت زیر دسته بندی کنیم.

- حروفی که بالای خط کرسی قرار می‌گیرند، مانند : **ا د ذ ر ژ و ه**
- حروفی که به حالت کشیده نوشته می‌شوند، مانند : **ب ت پ ث ف ک گ**
- حروفی که در آنها حالتی از دایره یا نیم دایره دیده می‌شود و قسمتی از آنها بالای خط کرسی

قرار می‌گیرد : **ح ح چ خ س ش ص ض ع غ ق ل ن ی**

● سایر حروف **م ط ظ**

*(طراح خط رایانه‌ای : کامران انصاری)

سخن فرجامین اینکه، این گام‌ها از سال هزار و سیصد و هفتاد و هشت، برنامه‌ریزی شده بود

و در طول دوازده سال گذشته، از جنبه‌های مختلف، کاربرست این خط‌ها بررسی گردید؛ همایش خط خوش و علل بدخطی دانش‌آموزان هم برگزار گردید که، مقالات نوشته شده و نتایج مهم این پویه‌ها، تأکید بر حرکت به سمت به کارگیری خط خوش و تربیت حس جمال‌شناسی و پرورش نگاه هنری در کودکان بوده است. در واقع، در طول سال‌های گذشته زمینه‌سازی‌های مناسبی برای این کار صورت پذیرفته و چاپ ۱۳۹۰ در واقع تبلور تمام یافته‌ها و گام‌های پیچیده در پهنه آموزش رسمی و کاربرست نمونه‌های خط خوش آموزشی در کشور است، به همین سبب از مهر ۱۳۹۰ همزمان سه نوع خط: نسخ، تحریری و نستعلیق ساده در کتاب فارسی اول دبستان دیده می‌شود.

خط شبه نستعلیق/ نستعلیق ساده: این خط که در حقیقت، مُرده ریگ و میراث عظیم فرهنگ مکتوب و زیبایی‌شناسی هنر اسلامی ایرانیان است فقط در بخش‌های «باهم بخوانیم»، برای شعرها استفاده شده است تا پس از رویارویی با جلوه‌های زیبایی و هنر چشم نواز، سواد بصری دانش‌آموزان در مسیر درستی پرورده شود؛ زیرا حُسن و جمال خط، بهجت و شادابی باطن را نیز برخواهد انگیخت. اسنادی که مؤید این سخن است:

- ۱- پژوهش بررسی علل بدخطی دانش‌آموزان ۱۳۷۷
- ۲- همایش کشوری خط خوش ۱۳۷۸
- ۳- بررسی نظام خط در بدو آموختن ۱۳۷۸
- ۴- صورت جلسه‌ها و مصوبات شورای خط سازمان تا ۱۳۹۰
- ۵- پیشنهاد‌های معلمان و کارشناسان و پژوهشگران تا ۱۳۹۰
- ۶- رساله‌های دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه پیام نور تهران در سال‌های ۱۳۸۷ تا ۱۳۹۰.

سخن آخر اینکه، رو به درگاه آن یگانه آن بی‌نیاز و پروردگار بنده نواز می‌آوریم و این اثر را با نیایش سرودی از شاعر عاشورایی عهد قاجار، «میرزا محمود فدایی‌مازندرانی»، به فرجام می‌رسانیم:

<p>ای رحمتِ تو در حقِ هر ناروا، روا ما سر به سر گناه و سزاوار رحمتیم بر بنده‌ات ز روی عدالت، مکن سلوک بنما ز لطفِ خویش به مُستقبلم قبول</p>	<p>وی خلعتِ تو بر قیدِ هر نارسا، رسا ما را مده ز فعلِ بد و ناسزا، سزا وز فضلِ خود مگیر ز فعلِ خطا، خطا بر ماضی‌ام ز فضلِ بگو: ما مَضی، مَضی</p>
---	---

(مَقَلَّ منظوم فدایی‌مازندرانی، ۱۳۸۸، ص ۳۱۶)

کتاب‌نامه

- آموزش هنرهای زبانی (تدریس زبان فارسی در دبستان، دفتر اول)، سلیم نیساری، دانشسرای عالی، تهران، ۱۳۴۴
- آموزش مهارت‌های زبانی، صفاریور، عبدالرحمن، انتشارات مدرسه، تهران، چاپ چهارم، س ۱۳۸۱
- ادبیات کودکان و نوجوانان، اکبری شلدره و همکاران، انتشارات آیندگان، تهران، چاپ چهارم، س ۱۳۸۸
- ارزشیابی در خدمت آموزش، رستگار، طاهره، منادی تربیت، تهران، چاپ اول، س ۱۳۸۲
- اصول یادگیری و آموزش زبان، اج داگلاس، براون، ترجمه دکتر منصور فهیم، انتشارات رهنما، تهران، چاپ دوم، س ۱۳۸۴
- الفبای قصه نویسی، سرشار، محمدرضا، نشر پیام آزادی، چاپ دوم، تهران، س ۱۳۷۷
- اندازه‌گیری، سنجش و ارزشیابی آموزشی، سیف، علی اکبر، نشر دوران، تهران، ویرایش پنجم، س ۱۳۸۷
- برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران، جمعی از صاحب نظران، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، نگاشت چهارم، س ۱۳۹۰
- راهبردهای آموزش مهارت‌های زبانی فارسی، صفاریور، عبدالرحمان، انتشارات مدرسه، چاپ سوم، س ۱۳۷۸
- راهنمای برنامه درسی فارسی دوره ابتدایی، تهیه شده در گروه زبان و ادب فارسی، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی ویراست س ۱۳۸۹.
- راهنمای معلم در ارزشیابی توصیفی، گردآوری و تألیف، احمدی و همکاران، وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، چاپ دوم، س ۱۳۸۹
- راهنمای معلم فارسی اول دبستان، عمرانی و همکاران، انتشارات مبتکران، تهران، چاپ اول، س ۱۳۸۲
- رشد عقلانی کودک از دیدگاه پیاژه، جنیز برگ و سیلویا، ترجمه فریدون حقیقی و فریده شریفی، انتشارات فاطمی، تهران، چاپ اول ۱۳۷۱
- روان شناسی پرورشی، سیف، علی اکبر، انتشارات آگاه، تهران، چاپ ششم، س ۱۳۷۱
- روش‌های نوین یاددهی — یادگیری، قاسم پور مقدم و دیگران، انتشارات فرتاب، تهران، چاپ چهارم، س ۱۳۹۰
- روش تدریس زبان فارسی دبستان، زندی، بهمن، انتشارات سمت، تهران چاپ نهم، س ۱۳۸۶
- رویکردها و روش‌های آموزش زبان، ریچاردز و دیگران، رهنما، تهران، چاپ دوم س ۱۳۸۴
- زبان و مهارت‌های زبان، جمیز فلادویتر، اج سالوس، ترجمه علی آخشینی، آستان قدس، س ۱۳۶۹
- طراحی آموزشی اول دبستان، سنگری و همکاران، انتشارات مدرسه، س ۱۳۸۲
- فارسی اول دبستان و کتاب کار، گروه مؤلفان، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی، اداره کل چاپ و توزیع کتاب‌های درسی، تهران، چاپ اول، س ۱۳۹۰
- قصه گوئی و نمایش خلاق، دیویی، چمبرز، ترجمه ثریا قزل یاغ، نشر دانشگاهی، ۱۳۸۷
- قصه های مجید، مراد کرمانی، هوشنگ، انتشارات معین، تهران چاپ ۱۳۷۴
- مبانی زبان شناسی و کاربرد آن در آموزش، نجفی، ابوالحسن، انتشارات نیلوفر، تهران، چاپ پنجم، س ۱۳۷۶
- مقتل منظوم فدایی مازندرانی (سوغ‌نامه عاشورایی)، میرزامحمود فدایی، انتشارات فرتاب، تهران، چاپ دوم، س ۱۳۸۹
- ویژگی‌های آدمی و یادگیری آموزشگاهی، بلوم، اس بی، ترجمه علی اکبر سیف، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، چاپ اول، س ۱۳۶۳

